

پیش‌گفتار

«سپاس و حمد خداوندی را سزااست که مشکور و معبود است و فیاض جود و واهب وجود، و شکر ابدی تنها از آن اوست و درود بی‌پایان، پاک و خجسته و فزاینده بر رسولان و انبیای او، به ویژه سرور ما محمد ﷺ و آل طیب و طاهرش باد»^۱.

فلسفه اشراق برآمده از شهود و تلاشی فلسفی آمیخته به نبوغ حکیم سهروردی است. وی با عرضه فلسفه‌اش توانست برای فلسفه مشاء در عین داشتن هیمنه و ریشه و نیز بهره‌مندی از بزرگانی بسیار برجسته همچون فارابی و بوعلی سینا، رقیبی جدی شود.

شیخ اشراق با تثبیت مباحثی همچون عالم مثال منفصل، مُثُل افلاطونی و علم حضوری حسی و پیشنهاد تبیین‌های نو مانند علم واجب - تعالی ذکره - و معاد جسمانی و طرح مسائل نو، همچون اعتباریت معقولات ثانی، اصالت ماهیت و تشکیک در ماهیت و نیز تأکید بر روش اشراقی و تعمیق آن، توانست دانش فلسفه را در عصر خود به شدت متأثر سازد.

وی مکتب اشراقی‌اش را براساس نظام نور و ظلمت و بر پایه روش اشراقی - بحثی بنیاد نهاد. تلاش وی برای مطرح کردن دستگاه سازوار و نظام‌مند نوری در آن عصر، مثال‌زدنی است. نظام فلسفی وی که او از آن به حکمت نوری یاد می‌کند و انسجام و سازواری آن به همراه مسائل فلسفی جدیدش از سویی و اصطلاحات نوپدیدش از سوی دیگر و روش اختصاصی اشراقی‌اش از سوی سوم، همه موجب آن شدند که مکتب جدیدی در برابر فلسفه مشاء پدید آید. از این‌رو، تنها با اندوخته‌های پیشینی از فلسفه مشاء، نمی‌توان این فلسفه را به خوبی دریافت. چنین امری سبب می‌شود بتوان روی فلسفه اشراق در قامت یکی از مکاتب مهم دوره سنت معقول اسلامی کاوشی مستقل انجام داد.

۱. ترجمه سخن سهروردی در پایان حکمة الاشراق، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج ۲، ص ۲۶۰.

از این رو نگارنده در سال‌های ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ ش، در میان جمعی از فضلا در حوزه علمیه قم، به بحث و بررسی فلسفه اشراق مبادرت ورزید که حاصل آن، برآمدن کتاب حکمت اشراق بود که از سوی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، با همکاری سازمان مطالعه و تدوین کتاب‌های دانشگاه (سمت) به چاپ رسید.

سپس نگارنده رساله‌ای در باب فلسفه اشراق نگاشت که شامل خلاصه و چکیده مباحث کتاب یادشده، به همراه برخی افزوده‌ها بود. این رساله نیز در جلد سوم کتاب درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی، زیر نظر دکتر محمد فنائی اشکوری، از سوی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله و سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی (سمت) و در فصل یازدهم، با نام: حکمت اشراقی به چاپ رسید. در این رساله مباحثی همچون: کتاب‌شناسی توصیفی آثار سهروردی، فلسفه اشراق پس از سهروردی، دقایق علم النفس اشراقی، اخلاق اشراقی و نیز حکمت سیاسی اشراقی، افزوده شد که می‌تواند تکمیلی بر مباحث مطرح شده در کتاب حکمت اشراق باشد.

این رساله، متناسب با فضای کتاب درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی، به اختصار نگاشته شد که بسیار خلاصه بوده از طرفی کتاب حکمت اشراق، تفصیل فراوان داشت. به نظر می‌آمد باید کتابی نگاشته شود تا چکیده همه مباحث کتاب حکمت اشراق را دربر داشته باشد و در عین حال به کوتاهی و اختصار رساله یادشده نباشد. پس از مشورت با مسئولان محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، از حجت‌الاسلام والمسلمین علی امینی‌نژاد از فضلا و استادان برجسته حوزه علمیه قم، امر تدوین کتاب را بر عهده گرفت و بر پایه کتاب حکمت اشراق، و افزوده‌های رساله یادشده، کتابی متناسب و میانه حجم فراهم آورد، تا برخی جویندگان علم، که چندان نیازی به تفصیل و بسط فراوان ندارند، از مطالب فلسفی محروم نشوند. ایشان نیز با قبول این کار پرزحمت بر نگارنده منت فراوان نهاده‌اند.

بر این اساس، کتاب پیش رو، برخی تغییرهای ساختاری مباحث کتاب حکمت اشراق را به همراه افزوده‌های رساله یادشده دربر دارد. از سویی، برای تکمیل کار نگارش آنچه به نظر رسید، گفته و اعمال شد و کتاب به مرحله پایانی و چاپ خود رسید.

با نگارش این کتاب، در عمل، سه سطح از شرح فلسفه اشراق به بازار اندیشه آمد: سطح مختصر که رساله یادشده این منظور را تأمین می‌کند و سطح مفصل که کتاب حکمت اشراق بدان اهتمام ورزیده است؛ و سطح متوسط که کتاب حاضر بدان اختصاص دارد.

باری، جویندگان دانش در باب فهم درست فلسفه اشراق نیازمند دانستن جوهره اصلی این فلسفه‌اند. همان‌گونه که در کتاب حاضر خواهد آمد، جوهره اصلی این فلسفه از سه رکن تشکیل شده است: روش اشراقی، متافیزیک نوری و علم النفس اشراقی.

روش اشراقی، در فصل نخست این کتاب بررسی شده است.

در فصل دوم به متافیزیک نوری پرداخته شده است که عهده‌دار بیان نظام سازوار فلسفی حکیم سهروردی است، شیخ اشراق در دستگاه فلسفی اش کل هستی را براساس نور و ظلمت سامان داده است و براساس آن، همه مراتب هستی از خداوند سبحان (نورالانوار) تا عالم ماده (جوهر غاسق) و حتی مباحث معاد را تبیین کرده است. نظام نوری وی در مباحثی همچون علم النفس اشراقی و اخلاق و حکمت سیاسی اشراقی بازتاب داشته است که در همین فصل بدان‌ها پرداخته خواهد شد.

علم النفس اشراقی، نیز رکن سوم است، در فصل دوم و در ذیل مباحثی چون: مقدمات نظام نوری، انوار مدبره و نیز علم النفس اشراقی بیان شده است.

حکیم سهروردی، افزون بر نظام نوری که برآمده از شهود و تلاش‌های فلسفی او بود، مباحث اثرگذاری دارد که برخی از آنها صرفاً محصول تلاش فلسفی و بحثی‌اند و برخی از آنها تا حدودی به شهود هم مستندند. این دسته مباحث در فصل سوم و با نام «دیدگاه‌های ویژه شیخ اشراق» گرد آمده‌اند. مباحثی همچون: اعتباریت معقولات ثانی، اصالت ماهیت، تشکیک و تشخیص و برخی دیدگاه‌های منطقی وی. نگرش‌های ویژه او در باب معرفت و علم نیز در همین فصل نهاده شده‌اند.

فصل چهارم و فصل پایانی کتاب به تأثیرهای مثبت شیخ اشراق بر فلسفه اسلامی اختصاص دارد. حکیم سهروردی با عرضه فلسفه اشراق، به حقیقت، در تعالی و پیشرفت فلسفه اسلامی تأثیرگذار بود. وجوه این تأثیر و تعالی در این فصل به بحث گذاشته شده و پس از آن به لزوم فراگیری حکمت اشراق اشاره رفته است.

در پایان و به رسم ادب و حق‌شناسی، از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین علی امینی‌نژاد که به شایستگی این کتاب را به نگارش درآورده‌اند، تشکر و سپاسگزاری می‌کنم و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستارم. همچنین مراتب قدردانی خود از مسئولان محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که در همه مراحل با همکاری و همدلی، امکان چاپ این اثر را فراهم آوردند ابراز داشته و سپاس و تشکر خویش را از همه کسانی که به نحوی در چاپ این اثر کوشیدند، اعلام می‌دارم.

«بارالها گروهی در مناجاتشان تو را صدا می‌زنند و در محرابشان می‌گیرند و خواهان برکات آسمانی جلال تو هستند و از طاغوت‌ها بیزاری می‌جویند و از حرام دوری می‌کنند و تلاششان را در راه گرانقدر تو مبذول می‌دارند، پس از نزد خودت برای آنها بهره‌ای وافر قرار ده و از نزد خویش برایشان حجت و بینه‌ای یاری‌بخش و روشنگر مقرر فرما»^۱.

سیدیدالله یزدان‌پناه

۱۳۹۵/۳/۲۸ ش / ۱۱ رمضان ۱۴۳۷ ق

۱. ترجمه درخواست فرشتگان از خداوند که سهروردی آن را نقل می‌کند (شیخ اشراق، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج ۲، کتاب حکمة الاشراق، ص ۲۵۱).